

UDK 323.3-057.214(497.5 Rijeka)„14„(093)

94(497.5 Rijeka)„14„(093)

Primljeno: 8. 4. 2014.

Prihvaćeno: 14. 5. 2014.

Izvorni znanstveni rad

Obrtnički šegrta i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovice 15. stoljeća

Ozren Kosanović

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Sveučilišna avenija 4

51000 Rijeka

Republika Hrvatska

E-adresa: ozren.kosanovic@gmail.com

Za grad Rijeku iz 15. stoljeća sačuvana je samo jedna notarska knjiga. Riječ je o knjizi gradskoga notara i kancelara Antuna de Renna iz Modene, koja obuhvaća period od 1437. do 1465. godine. Ovim radom prikazuje se dob šegrta pri stupanju u nauk, trajanje nauka, plaće obrtničkih šegrta i pomoćnika te običaje u gradu vezane uz njih. Uz to se prikazuje podrijetlo i plaća sluga i sluškinja te njihova prava. Slijedom tih oskudnih podataka daje se uvid u jedan dio društvene povijesti grada u prvoj polovini 15. stoljeća.

Ključne riječi: obrtnički šegrta, obrtnički pomoćnici, sluge, sluškinje, Rijeka, 15. stoljeće

Uvod¹

Istraživanja o pravnom, društvenom i materijalnom položaju obrtničkih šegrta i pomoćnika te služinčadi u komunama na području Dalmacije u razvijenom i kasnome srednjem vijeku dulje su vrijeme predmet interesa hrvatske historiografije.² Iako su

¹ Ovo istraživanje djelomično je financirano sredstvima projekta „Umjetnička baština srednjeg i ranog novog vijeka u Rijeci, na Kvarneru i u Istri” koji financira Sveučilište u Rijeci.

² Bibliografija o ovoj temi je opsežna, a u ovome radu koristi se izbor radova uz pomoć kojih se Rijeka uspoređuje s drugim komunama na istočnoj obali Jadrana. Za opći pregled usp.: Neven Budak, „Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* (dalje: RZHP) 17 (1984), 5-34.; Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb: FF Press, 2003., 45-47.;

tako rasvijetljene mnoge nepoznanice iz povijesti hrvatskih srednjovjekovnih društava, područje Kvarnera ostalo je izvan fokusa istraživanja. Osnovni razlog tomu jest slaba očuvanost povijesnih izvora s toga prostora na temelju kojih bi se mogli obrađivati podaci. Poznato je kako srednjovjekovne notarske knjige iz Senja i Krka nisu sačuvane (do kraja 15. stoljeća), dok je za grad Rijeku toga vremena sačuvana samo notarska knjiga gradskoga notara i kancelara Antuna de Renno iz Modene. Navedena knjiga svojim sadržajem obuhvaća period od 1437. do 1465. godine. Budući da je Antun, uz posao notara, obavljao i posao kancelara, ondje se nalaze i odluke gradskoga vijeća, zapisnici sa sudskih parnica i slično tako da knjiga predstavlja dobru osnovu za prikaz brojnih pitanja iz povijesti grada prve polovine 15. stoljeća, a time djelomično i samo posredno Kvarnera.³

U knjizi se spominje stotinjak imena obrtnika u gradu. Sačuvano je 56 ugovora o služenju, a 22 vezana su za obrtnike. Od ukupnoga broja ugovora osamnaest ih se odnosi na ugovore vezane uz obrtničke šegrte, četiri na obrtničke pomoćnike, 25 na slugu (*famuli*), a devet na sluškinje (*ancillae*). Budući da je riječ o periodu od gotovo trideset godina, ugovora je malo, osobito ako se ima na umu da je za neke dalmatinske komune sačuvano daleko više ugovora u rasponu od par godina. Usprkos tome dovoljno je prostora za donošenje zaključaka o ovome sloju gradskoga stanovništva. U de Rennovoj notarskoj knjizi ne postoji terminološka razlika između obrtničkih šegrta, pomoćnika i služinčadi (bilo maloljetnih ili punoljetnih) – svaki je pojedinačno označen kao sluga (*famulus*), dok je sluškinja imenovana kao *ancilla*. Izgleda kako je slično bilo i u Zadru gdje se o tome je li bio netko šegrt ili pomoćnik može utvrditi

---

Zoran Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama”, u: 4. *istarski povijesni biennale. Filii, Filiae (...): Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru*, Zbornik radova, sv. 4. (ur. Marija Mogorović Crljenko) (dalje: 4. *istarski povijesni biennale*), Poreč: Zavičajni muzej Poreštine - Državni arhiv u Pazinu, 2011., 69-96.

³ Notarska knjiga je objavljena u: Silvino Gigante, „Libri del Cancelliere. Volume Primo. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno. Parte prima: MCCCCXXXVII-MCCCCXLIV”, *Monumenti di storia fiumana* 2 (1912), 5-422. (dalje: De Renno 1); isti, „Libri del Cancelliere”, *Fiume. Rivista semestrale della Società di studi fiumani in Fiume IX* (I e II semestre 1931) (X/1932), 5-153. (dalje: De Renno 2); Mirko Zjačić, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) I”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (dalje: VDAR) 3 (1955-1956), 5-343. (dalje: De Renno 3); isti, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) II”, *VDAR* 4 (1957), 89-225. (dalje: De Renno 4); isti, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) III”, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci* 5 (1959), 257-459. (dalje: De Renno 5). Naslov objavljenoga izdanja knjige nije posve točan - posljednja zabilježba notara je iz 1465. godine. M. Zjačić je upozorio na nedostatke prijepisa S. Gigantea i donio precizan popis ispravaka. Međutim, u 4. i 5. svesku vjesnika riječkoga arhiva kratio je standardne formule u notarskoj knjizi. Kako su ta kraćenja obuhvatila i podatke važne za ovaj rad (na primjer iznos plaće slugu), koristio sam i izvornik (Državni arhiv u Rijeci, fond HR-DARI-823. Javni bilježnici do 1848., Javni bilježnici Rijeke, Antun de Renno (1436-1461) (dalje: DARI, ARM).

temeljem njihove dobi, dok su (kao i u Šibeniku), notari terminološki prema statusu i dobi razlikovali sluge (*famulus, operator, puer* i tako dalje).⁴ Zoran Ladić ukazao je kako je u nekim istočnojadranskim komunama postojala razlika na terminološkoj razini gdje se javljaju *famulus* i *discipulus* (za šegrta).⁵ De Rennova formulacija ugovora o uzimanju slugu jest, kao i kod drugih notara, šablonizirana. Na margini je notar označavao kako je riječ o ugovoru o služenju.⁶ U ugovoru se sluga obvezivao kako treba dobro slušati i vjerno služiti gospodara.⁷ Kada je šegrt sklapao ugovor s majstorem, onda se potonji obvezivao poučavati ga svome zanatu (*docere artem suam*) pa je to ključna fraza pomoću koje se utvrđuje razlika u odnosu na druge oblike ugovora o služenju.⁸ Uglavnom se gospodar slugi (bilo koje vrste) obvezivao osigurati boravište, odjeću, obuću i hranu iako treba istaknuti kako u ugovorima nisu uvijek navedeni svi troškovi.⁹ Gospodar se uglavnom obvezivao dati materijalnu naknadu za službu u novcu, robi ili alatu, dijelom ovisno o svojim materijalnim mogućnostima, ali i tipu ugovora. U dalmatinskim komunama posebne klauzule ugovora uglavljivale su hoće li ili neće šegrt pratiti majstora pri radu u gradu (prigodom njegova sklapanja ili izvan njega).¹⁰ Isto je bilo i u Rijeci, ali vrijedi istaknuti primjer kada je majstor izrađivač samostrela (*balistarius*) Nikola Antonijev Buserna iz Venecije (*Nicoletto Antonij Buserne*) ugovorio s Filipom, Lovrinom udovicom (*Filipa uxor quondam Laurentij*) da njezin sin Bartol, njegov šegrt, ima pravo birati hoće li slijediti majstora ako ga posao odvede izvan grada.¹¹

Pravna regulativa i prava slugu i sluškinja u Rijeci

Statut grada Rijeke službeno je potvrđen od kralja Ferdinanda I. Habsburškoga 1530. godine. Neki istraživači smatraju kako je i prije toga grad imao statut, ali on nije

⁴ Tomislav Raukar, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 1977., 229 i 231.; Josip Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1995., 266 i 269.

⁵ Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti”, 79-80, 96.; Praksu za Dubrovnik usp. Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 1979., 223.

⁶ De Renno 1, 86, 192, 401.; De Renno 3, 290.; De Renno 4, 98: *Accordatio/obligatio famuli/ancille cum/pro (...)*

⁷ De Renno 1, 54, 155: *Debeat bene et fideliter obedire et servire/serviendum et famulandum.*

⁸ De Renno 1, 86.; U Šibeniku je notar ugovor dodatno naglašavao tako što je navodio kako se dječaka uzima *pro discipulo*. Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti”, 92-93.

⁹ De Renno 1, 193: ... *dare vitum, vestitum et calceamenta.*

¹⁰ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, str. 223.

¹¹ De Renno 1, 198-199.

sačuvan.¹² Kako bilo, sačuvane odluke gradskoga vijeća iz 15. stoljeća najpouzdaniji su izvor za promatranje statusa služinčadi u gradu toga vremena. U tu svrhu ovdje izdvajam tri poznate odluke.

Prvom odredbom od 27. kolovoza 1441. uvedena je zabrana da bilo tko, bio on riječki građanin ili stanovnik, na području grada Rijeke odvede tuđu sluškinju pod prijetnjom kazne od osam libara. Ako ju odvede na drugo mjesto (bilo morem ili kopnom), kazna je bila pedeset libara, od čega je u oba slučaja polovina kazne išla tužitelju, a druga polovina komuni.¹³ Vjerojatno je slična praksa vladala i u slučaju muških slugu. Ova je odredba važna zbog toga što predstavlja prvo svjedočanstvo o reguliranju ovoga pitanja u Rijeci. Usporedbe radi, u dalmatinskim komunama slične su odredbe u statute ušle nešto ranije, uglavnom koncem 14. i početkom 15. stoljeća. Neven Budak je - istražujući kretanja i smjerove trgovine te odvođenja radne snage s istočnojadranske obale - upozorio kako je ona djelomično proizlazila i iz potrebe ljudi za povoljnijim okruženjem za život i rad. Zbog ekonomskih gubitaka koje je iseljavanje radne snage uzrokovalo, vlasti komuna su sluge i sluškinje nastojale zadržati na svome području.¹⁴ Upozorio je kako je u Kotoru (1439.) došlo do, kronološki promatrano, posljednjega zakonskog pokušaja jedne komune u Dalmaciji u 15. stoljeću da spriječi iseljavanje radne snage.¹⁵ Kada se uzmu u obzir te činjenice, odluka vlasti u Rijeci nije neobična. Nažalost, raspoloživi podaci ne ostavljaju prostor za utvrđivanje razmjera iseljavanja iz grada.

Druga odluka riječkih vlasti vezana uz služinčad datirana je 15. srpnja 1443. godine. Njome se zabranila prodaja vina, kruha ili bilo koje druge stvari sluzi ili sluškinji na dug, a bez prethodnoga odobrenja gospodara, pod prijetnjom gubitka prodanoga. Uz to je bilo zabranjeno kupovati od slugu stvari njihova gospodara pod prijetnjom gubitka predanoga novca ili onoga što je dano za kupljeno.¹⁶ Ova je odredba očigledno

¹² O tome usp. Zlatko Herkov, *Statut grada Rijeke iz godine 1530*, Zagreb: Matica hrvatska, 1948., 27-32.

¹³ De Renno 1, 253: (...) *qualiter nulla persona cuiuscunque condicionis existat que sit ciuis uel habitatrix in dicta terra Fluminis audeat nec praesumat alienam ancillam obloqui nec detrahere sub pena librarum octo nec ducere ad alium locum seu per mare seu per terram sub pena librarum quinquaginta quorum medietas sic accusatoris et medietas sit comunis dicte terre Fluminis (...).*

¹⁴ Budak, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj”, *Historijski zbornik* 37 (1) (1984): 129-137.

¹⁵ Budak, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu”, 136.

¹⁶ De Renno 1, 315-316: (...) *quod nulla persona cuiusuis condicionis existat audeat uel presumat vendere in credenciam alicui famulo vinum panem siue aliquam aliam rem ad comedendum sine licentia patroni sub pena perdendi totum illud quod vendant et sub pena restituendi pignus uel pignera si que haberent absque aliqua solutione nec aliqua persona audeat emere ab aliquo famulo uel ancilla res patroni sub pena perdendi denarios siue illud quod daret pro ipsis rebus emptis nec possit aliquis*

za cilj imala zaštitu gospodara od dugova ili krađa koje bi im mogli načiniti njihovi sluge.

Posljednja sačuvana odluka datirana je 10. kolovoza 1450. godine. Prema njoj nitko nije smio ugroziti čednost sluškinje podvođeci ju (*lenoniçare*) pod prijetnjom kazne od pedeset malih libara. Pod istom kaznom nitko nije smio uputiti neku lošu riječ sluzi ili sluškinji. Onaj koji je na navedeni način nastupio prema kćerima ili suprugama riječkih građana, morao je platiti stotinu malih libara. Od iznosa ovih kazni jedna trećina išla je tužitelju, a ostatak komuni.¹⁷ Ovom se odredbom nije samo štitila čast i ugled sluškinja nego svih žena u gradu. No, istovremeno je vidljivo kako se tada čast sluškinja u pravnom i društvenom pogledu promatrala manje vrijednom od ostalih žena.¹⁸ Radi usporedbe vrijedi upozoriti na statutarne propise o povredi časti žena u susjednome Vinodolu, Senju i Krku (Vrbniku). Dokazano namjerno narušavanje ugleda žene skidanjem njezina rupca (*hoverlice*) s glave u Vinodolskome zakonu (1288.) kažnjavalo se različito ovisno o tome je li počinitelj bio muškarac (pedeset libara) ili žena (dvije libre i dvije ovce). Neovisno o spolu počinitelja i oštećenoga za uvredu ili psovku plaćalo se četiri libre.¹⁹ Skidanje pokrivala s glave kažnjavalo se prema Krčkome (Vrbanskom) statutu (1388.) s tri celeza, a prema Senjskome statutu (1388.) s dvadeset solida.²⁰

Obrtnički šegrti i pomoćnici

Nažalost, nije sačuvana pravna regulativa vezana uz obveze obrtničkih majstora pa se ne može pouzdano odgovoriti na pitanje je li bilo zakonski određeno da oni imaju

---

famulus coram iudicio pro hoc conueniri.

¹⁷ De Renno 3, 321-322.: (...) *quod nulla persona cuiusunque condicionis existat audeat uel presumat alicui ancile aliene verecundiam inferre, si etiam ipsa consentiret uel vellet, nec ipsam lenoniçare alicui persone, sub pena librarum quinquaginta paruorum. Nec etiam audeat uel presumat obloqui aliquam ancillam nec ipsam preire aut sequi ad aliquem locum nec etiam inhonesta verba alicui ancille dicere, sub pena librarum quinquaginta, cuius pene tercia pars deueniant accusatori, et alie due partes comuni dicte Terre Fluminis. Et similiter intelligatur de obloquentibus siue deuiantibus famulos alienos. Et diplom soluant deuiantes uel obloquentes filias siue uxores ciuium dicte Terre Fluminis.*

¹⁸ Budak, „Servi i famuli – primjer isključivanja i marginalizacije u našim društvima”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18 (1985), 254. upozorio je kako je razlika u isključenosti između slugu i sluškinja u srednjovjekovnom društvu bila i na rodnoj osnovi (između ostaloga).

¹⁹ Luj Margetić, *Vinodolski zakon*, Rijeka: Adamić, 2000., 20, 22.

²⁰ L. Margetić, Petar Strčić, „Krčki (Vrbanski) statut”, *Krčki zbornik* 10 (1988), 110.; Mirko Zjačić, „Statut grada Senja iz 1338. [sic!] godine”, *Rad* 369 (1975), 68. Bibliografija radova posvećenih analizi kaznenih odredbi kvarnerskih statuta velikoga je opsega. Usp. npr. Zrinka Novak, „Neki aspekti pravnog položaja ženâ u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu”, *Historijski zbornik LXII* (2) (2009): 318-332., a posebno 331-332.

šegрте, kao što je to bilo u nekim dalmatinskim komunama.²¹ Kako je komuni bilo u interesu djelovanje sposobnih obrtnika, logično bi bilo da je neka vrsta obveze postojala i u Rijeci. U nekim je ugovorima po završetku nauka šegrtima bio zajamčen alat prema običaju grada (što je bilo uobičajeno u komunama u Dalmaciji).²²

Šegrti u Rijeci nisu dosada bili predmet iscrpnijega istraživanja.²³ Većina obrtničkih šegрта u Rijeci - prema formulaciji u ugovoru o početku nauka - bila je maloljetna. Osmoricu šegрта u nauk je dao jedan od roditelja (četvorici se navodi dob.), dok su desetorica samostalno sklopila ugovor o nauku s obrtnikom (poznata je dob jednoga šesnaestogodišnjaka.) Budući da je broj ugovora oskudan, nema smisla izrađivati statistiku prema obrtničkim strukama. (Usporedi Tabelu 1.) Vjerojatno je u Rijeci, kao i u drugim komunama na istočnoj obali Jadrana, muškarac dozeao punoljetnost između 14. i 16. godine života. Pretpostavljam kako su oni šegrti koji su sami sklapali ugovor smatrani poslovno sposobnima.²⁴ Doduše, postoji jedan slučaj gdje nije naznačena dob sluge koji sklapa ugovor o služenju na pet godina, a istaknuta je identična navedena formula, ali joj se dodaje i suglasnost njegova starijeg brata.²⁵ Vjerojatno se, čak i kada su šegrti, pomoćnici ili sluge bili punoljetni, nije nužno podrazumijevalo da su slobodni od očinske vlasti.²⁶ Sačuvan je slučaj jednoga obrtničkog šegрта koji

²¹ Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dalje: JAZU), 1951., 123.; Tonija Andrić, „Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 29 (2011): 127.

²² Roller, *Dubrovački zanati*, 81, 94, 99, 119, 123 itd.; Andrić, „Položaj obrtničkih naučnika”, 136-137.; Kolanović, *Šibenik*, 264.; Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, 228-229.; Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti”, 84-86.

²³ Pionirsko nastojanje u tome pogledu predstavlja kraći osvrt Marije Karbić, „Položaj djece u Rijeci u kasnom srednjem vijeku”, *4. istarski povijesni biennale*, 120-121 i 122.

²⁴ De Renno 1, 155: (...) *non vi, neque metu, sed sua spontanea voluntate se accordavit ad serviendum et famullandum* (...). Kada se navodi, ova je formulacija uglavnom jednaka u notarskoj bilježnici, a dob šegрта rijetko se navodi. Pitanje punoljetnosti zaokuplja historiografiju dulje vrijeme. Ona nužno nije podrazumijevala potpunu pravnu samostalnost. Z. Ladić je usporedbom ustvrdio kako se uglavnom normirala oko 14. godine života za dječake, ali to istovremeno nije podrazumijevalo i sva prava. Istočnojadranski gradski statuti gradirali su dob punoljetnih muškaraca za razna prava i obveze pa je istaknuo kako je zapravo bila riječ o prijelaznome periodu. Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti”, 74-75, 95. Riječkim statutom iz 1530. godine za muškarce je gradirana punoljetnost između 14. i 18. godine života, Herkov, *Statut*, 419.

²⁵ De Renno 1, 200 : (...) *cum consensu etiam ac voluntate Simonis fratri sui maioris ibidem presentis* (...).

²⁶ Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 1996., 146-149. ističe kako se emancipacija stjecala pod uvjetima propisanim statutom. Budući da nije sačuvan tekst statuta za ovaj period, temeljem teksta emancipacije Martina Spinčića može se pretpostaviti kako se na formalnoj razini postupak u Rijeci nije razlikovao od ostatka Kvarnera. (Usporedi: De Renno 5, 326-327). O ovome pitanju u kontekstu razvoja gradskoga prava u 15. i 16. stoljeću usporedi: Karbić, „Položaj djece u Rijeci”, 118-119.

je samostalno sklopio ugovor s obrtnikom, ali uz suglasnost svoga oca.²⁷ Raspoloživi podaci pokazuju kako se dob dječaka koji postaju šegrta kreće od 10. do 16. godine života. U tome se pogledu običaj u Rijeci ne razlikuje od onoga u Šibeniku ili Splitu te uopće u Europi.²⁸ Tonija Andrić upozorila je kako u Dalmaciji kasnoga srednjeg vijeka dob početka šegrtovanja nije bila statutarno propisana²⁹ pa se može pretpostaviti kako je tako bilo i u Rijeci. Brojni istraživači istaknuli su kako je za neke struke bila važna nadarenost šegrta, primjerice za umjetničke obrte kao što su slikari ili zlatari.³⁰

Tabela 1. Prikaz dobi šegrta i duljine naučničke službe u Rijeci³¹

Obrtnička struka	Broj ugovora	Dob šegrta po ugovoru (u godinama)	Vrijeme izučavanja zanata po ugovoru (u godinama)
klesar	5	/	6, 4, 10, 8, 8
zidar	2	/	10, 8
krojač	1	/	8
postolar	2	/	4, 10
drvodjelac	1	/	7
izrađivač vesala	1	/	5
kalafat	1	12	6
izrađivač samostrela	2	11, 12	6, 6
slikar	1	/	8
ranarnik	2	16, 10	4, 7

U Rijeci je prema raspoloživim podacima izučavanje za šegrta moglo trajati od četiri do deset godina. U taj omjer može se svrstati klesarska struka (pet ugovora) i postolarska (dva ugovora). Šegrt je za zidara učio dulje vrijeme (osam - deset godina). Nešto kraće trajao je nauk izrađivača vesala, kalafata i izrađivača samostrela (pet - šest godina). Vrijeme potrebno da šegrt izuči zanat bilo je od velikoga interesa istraživača razvoja obrta u Zadru, Šibeniku, Splitu, Korčuli i Dubrovniku. Budući da su izvori za ove gradove daleko izdašniji nego za Rije-

²⁷ De Renno 3, 259-260: (...) *Lucas, filius Iohannis de Lidinice, cum voluntate et consensus dicti patris sui, se concordavit et obligavit ad standum et seruiendum* (...).

²⁸ Kolanović, *Šibenik*, 26.; Andrić, „Položaj obrtničkih naučnika“, 132.; Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti“, 78-79.; Općenito je dob početka šegrtovog nauka varirala na jednak način diljem Europe, usp. Steve Ozment, *Ancestors: the loving family in old Europe*, Cambridge – London: Harvard University Press, 2001., 76 i 146-147.

²⁹ Andrić, „Položaj obrtničkih“, 132.

³⁰ Na primjer Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti“, 88-89.; Meri Kunčić, „Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni“, u *Rapski zbornik II* (Josip Andrić, Robert Lončarić ur.), Rab: Ogranak Matice hrvatske u Rabu, 2012, 102, 112.

³¹ De Renno 1, 86, 155, 198-199, 201, 252-254, 298, 304, 339, 348-349.; De Renno 2, 20-21; De Renno 3, 129, 259-260; De Renno 4, 110-111, 222; De Renno 5, 262. Ranarnik se može promatrati kao pružatelj usluga, a ne obrtnik. Njegov šegrt uvršten je u tabelu zbog toga što je po položaju i školovanju bio sličan šegrtima kod obrtnika.

ku, treba istaknuti kako se, u načelu, trajanje izučavanja šegrta pretjerano ne razlikuju u svojoj šarolikosti prema strukama. Zbog toga su Tomislav Raukar za Zadar i Tonija Andrić za Split istaknuli kako je trajanje nauka ovisilo o šegrtovoj dobi i zahtjevnosti obrtničke struke,³² što je sigurno vrijedilo i u Rijeci. Možda su obrtnici logikom vlastita interesa procjenjivali koliko im se vremena isplati držati šegrta ne obazirući se pritom na potrebe njegova obrazovanja. Podaci iz tabele 1. donekle podupiru takav zaključak jer trajanje šegrtova nauka u manje složenoj struci krojača ili drvodjelca traje isto koliko i ono složenije struke poput slikara ili ranarnika.

Materijalno stanje šegrta tijekom i po završetku nauka nezaobilazno je pitanje za razumijevanje njihova položaja. Šegrt se obvezivao biti uz majstora te mu vjerno i predano služiti. Majstor se obvezivao poučiti šegrta svome zanatu (*docere artem suam*) i pokriti mu životne troškove te po završetku nauka dati manju plaću u novcu. U Rijeci - prema raspoloživim ugovorima - šegrti po završetku nauka nisu ostajali praznih ruku. Tako su u pet ugovora (33%) trebali dobiti samo novčanu naknadu (raspona od jednoga do čak 23,3 dukata), a u četiri ugovora (27%) samo alat. U sedam ugovora uz novac su trebali dobiti i alat ili odjeću (50%). Treba istaknuti kako se u ugovorima s klauzulom o plaći - kada se spominje davanje alata - ističe kako je to u Rijeci bio običaj.³³ Neki su majstori poslušnost svojih šegrta posebno nagrađivali. Primjerice, riječki majstor ranarnik Toma pokojnoga Ivana iz Ljubljane (*Toma quondam Iohannis*) sa šesnaestogodišnjim šegrtom Jurjem pokojnoga Briče iz Ljubljane (*Georgius quondam Briče*) ugovorio je plaću od šest maraka uz klauzulu o dodatne dvije marke ako bude dobar i poslušan.³⁴ Plaća se prema raspoloživim podacima isplaćivala po završetku nauka. Samo je kod jednoga pomoćnika ona bila isplaćivana na godišnjoj razini. Godišnji prosjek novčane plaće šegrta uglavnom se kretao do oko dva dukata. Iznimka je slučaj iz 1443. godine kada majstor klesar i zidar Antun uzima za šegrta Jurja pokojnoga Gerdača (*Gregorius quondam Gerdachi*) na četiri godine obvezavši mu se po isteku toga roka isplatiti plaću od 120 malih libara (godišnji prosjek oko 5,8 dukata).³⁵ Ostaje otvorenim pitanjem koliko je vrijedio alat koji su šegrti dobivali uz

³² Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, 226.; Kolanović, *Šibenik*, 263.; Andrić, „Položaj obrtničkih naučnika“, 133-134.; Usp. i Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, str. 226.; Serđo Dokoza, *Dinamika otočnog prostora: društvena i gospodarska povijest otoka Korčule u razvijenom srednjem vijeku*, Split: Književni krug, 2009., 120.

³³ De Renno 1, 198: (...) *quolibet instrumento sue artis balistarie unum instrumentum secundum usum praedictae terre Fluminis*.

³⁴ De Renno 2, 20-21.

³⁵ De Renno 1, 304. Ovdje se jedini puta i navodi kako je ovaj pojedinac klesar i zidar, drugdje je naveden kao klesar.

novac. Kako se nije navodilo kako alat mora biti nov, njegova je vrijednost vjerojatno bila simbolična. (Usporedi Tabelu 2.)

Tabela 2. Pregled plaće obrtničkih šegrta prema strukama³⁶

Obrt	Godina	Vrijeme šegrtova nauka (u godinama)	Plaća	Prosjeak godišnje plaće (dukati)
krojač	1438.	8	4 dukata i ogrtač od raše	0,5
postolar	1441.	4	8 dukata	2
izrađivač samostrela	1440.	6	jedan komad alata za izradu samostrela	/
izrađivač samostrela	1440.	6	jedan komad alata za izradu samostrela	/
izrađivač vesala	1441.	5	5 dukata, alat za izradu vesala	1
drvodjelac	1443.	7	jedan komad alata	/
kalafat	1454.	6	5 libara (oko 1 dukat)	0,16
klesar	1440.	6	8 dukata	1,33
klesar	1443.	4	120 libara (oko 23,3 dukata)	5,8
klesar	1444.	10	10 dukata, sva oruđa za dobar rad	1
klesar	1447.	8	10 dljeta, 10 šila, željezni malj, nazubljeni malj za kamen, kutomjer, zidarski malj i zidarska žlica	/
zidar	1444.	10	36 libara (oko 7 dukata), jedan komad alata i polovina alata koju je sam šegrt izradio	0,7
zidar	1449.	8	10 dukata i alat	1,25
slikar	1444.	8	8 dukata, alat	1
ranarnik	1445.	4	6 maraka (+2), tj. oko 9,3 dukata (+3,1))	2,3 (3,1)

Prosječna godišnja naknada obrtničkih šegrta u Rijeci kretala se između 0,16 i 2,3 dukata (oko 0,8 i 12 libara). (Usporedi Tabelu 2.) Donja granica naknade niža je nego, primjerice, u Zadru i Šibeniku, dok je gornja granica bliža prosjeku u Zadru, Šibeniku i Splitu.³⁷ Niske naknade mogu se objasniti time što su izvori za Rijeku oskudniji, što ograničava jasne zaključke. Većina komuna u Dalmaciji imala je temeljnu obrtničku proizvodnju razvijenu za vlastite potrebe (postolari, drvodjelci i slično). Na taj se način nastojala smanjiti ovisnost o drugima, što je iscrpno istraženo na primjeru

³⁶ De Renno 1, 86, 155, 198-199, 201, 252-254, 298, 304, 339, 348-349; De Renno 2, 20-21; De Renno 3, 129, 259-260; De Renno 4, 222; De Renno 5, 262; U ovome radu pretvorbe iz libri i marki u dukate računane su prema tečajnim listama koje je sastavio Z. Herkov, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, Zagreb: JAZU, 1956., sv. 1. 367. i sv. 2. 118.

³⁷ Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, 228; Kolanović, *Šibenik*, 265; Andrić, „Položaj obrtničkih...”, 137.

Raba u kasnome srednjem vijeku.³⁸ Izgleda kako je tako bilo i u Rijeci iako je sačuvanost građe ograničavajući faktor istraživanja razvijenosti obrta. Vjerojatno je i profitabilnost pojedinoga obrta utjecala na visinu šegrtove plaće. U usporedbi sa Splitom, gdje je novac dobivao znatno manji broj šegrta,³⁹ u Rijeci je samo novac ili novac s alatom po završetku nauka dobivalo oko osamdeset posto šegrta.

Obrtnički pomoćnici imenovani su u knjizi kao sluge (*famulus*) te imaju veće plaće od šegrta. Oni su očigledno bili kvalificirana radna snaga, a prema raspoloživim ugovorima od šegrta se mogu razlikovati po kraćemu vremenu ugovaranja rada, većim plaćama i činjenici da se majstor nije obvezivao učiti ih zanat. Nije na odmet usporediti godišnji prosjek plaće obrtničkih šegrta i pomoćnika u gradu. U klesarsko-zidarskoj struci omjer je bio 1,33:6,06 dukata (6,8:31,2 libara), a kod izrađivača vesala čak 1:10,2 dukata (5,16:52,6 libara) u korist pomoćnika. (Usporedi Tabelu 2. i 3.) Visoke naknade u struci ovih posljednjih možda i nisu tako neuobičajene jer je Rijeka uz Senj bila veliki proizvođač brodske opreme te su zarade obrtnika vjerojatno bile dobre.⁴⁰ Šegrti su očigledno zbog toga što su bili mladi i nepripremljeni za intenzivan rad u pojedinim obrtnim strukama djelovali tek kao ispomoć, a njihova je uloga na prvome mjestu bila izvršavanje jednostavnijih poslova i učenje. Stariji i iskusniji pomoćnici bili su vjerojatno osposobljeni i naviknuti na težak rad. Zbog toga je razumljivo zašto su pomoćnici imali bolju zaradu. Istraživači su do takvih zaključaka odavno došli proučavajući kretanja u Zadru, Šibeniku i Splitu.⁴¹ Kao završna klauzula ugovora sa šegrtima ili pomoćnicima ponekad se navodi i kazna za njegovo neispunjavanje, a ona se obično kretala između 25 i 50 libara. Primjerice, 1440. godine klesar Antun pokojnoga Agnola iz Pesara (*Antonio quondam Agnoli*) uzeo je za šegrta Ambroza pokojnoga pilara Matka (*Ambrosius quondam Matchi*) na rok od šest godina. Obvezao se poučiti ga svome zanatu, hraniti i odijevati te mu na kraju isplatiti osam dukata pod prijetnjom kazne od pedeset malih libara od čega je polovina išla komuni ili njezinim gospodarima. Četiri godine kasnije zidar Juraj pokojnoga Demetra iz Zadra (*Georgio quondam Demitrij*) uzeo je za šegrta Maura, sina Eufemije i mornara Brečka (*Breçscho*) iz Rijeke na rok od deset godina. Uz uo-

³⁸ Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, str. 21-23; Meri Kunčić, „Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici”, 114.

³⁹ Andrić, „Položaj obrtničkih...”, 137.; U Zadru je plaću dobivala većina šegrta, Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, 227.

⁴⁰ U literaturi se često ističe razvijenost lokalne brodogradnje - usporedi na primjer: Bogumil Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII stoljeće)”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 24 (1991): 64, 66, 78, 81-82, 88.

⁴¹ Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, 228. i 230; Kolanović, *Šibenik*, 267; Andrić, „Položaj obrtničkih...”, 143-144.

bičajeno pokrivanje troškova života i plaće, kazna u slučaju kršenja ugovora iznosila je 25 malih libara.⁴²

Tabela 3. Pregled plaće obrtničkih pomoćnika prema strukama⁴³

Obrt	Godina	Trajanje ugovora o radu (u godinama)	Plaća	Prosjek godišnje plaće (dukati)
klesar	1442.	4	130 libara (oko 25,2 dukata) u četiri rate (a. 20, b. 25, c. 35 i d. 50 libara)	6,3
zidar	1445.	4	120 libara (oko 23,3 dukata)	5,82
izrađivač vesala	1444.	1	55 libara (oko 10,7 dukata)	10,7
izrađivač vesala	1449.	2	100 libara (oko 19,4 dukata) i par sandala	9,7

Sluge i sluškinje

Posve je razumljivo da je služinčad pripadala nižemu sloju stanovništva Rijeke i zaleđa. U historiografiji je upozoreno kako su u srednjovjekovnim društvima prema imovinskom statusu ispod njih bili siromašniji slojevi ljudi odnosno pojedinci s društvenoga ruba obilježeni bolešću ili isključeni iz komunalnoga društva.⁴⁴ Izgleda kako je unutar sloja služinčadi postojala gradacija statusa ovisna o brojnim činiteljima (na primjer njihovo podrijetlo, dob i slično), a koja se odražavala na njihovu plaću. Nekim slugama i sluškinjama koji služe u Rijeci bila je dovoljna niža plaća uz pokriće životnih troškova tijekom službe (u godišnjem prosjeku do četiri dukata). Moguće je kako je kod njih zapravo bila riječ o siromašnjem sloju stanovnika komune ili došljaka iz zaleđa koji se uglavnom mogu smjestiti na društvenu marginu. No, služinčad je ugovore o služenju u većini slučajeva sklapala sa strancima, uglavnom s Apeninskoga poluotoka. (Usporedi Tabelu 4.) Iako u notarskoj knjizi nije precizno navedeno, većina slugu bila je punoljetna. Samo u jednome ugovoru iz 1438. godine otac je sklopio ugovor o služenju svoga sina uz njegov pristanak na pet godina, što bi moglo ići u prilog mišljenju kako je bila riječ o maloljetnome slugi (dijelili su sinovu plaću popola).⁴⁵ U Šibeniku su na takav dulji rok služenja obično bili obvezani maloljetni sluge.⁴⁶

⁴² De Renno 1, 155, 339. ; Takve vrijednosti može se pronaći u Dalmaciji, Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti”, 86, 94.

⁴³ De Renno 1, 261-262, 348; De Renno 2, 45; De Renno 3, 289.

⁴⁴ Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, str. 45. Usporedi o tome u: Damir Karbić, „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja)”, *Historijski zbornik* 44 (1) (1991): 50, 57, 60-63.

⁴⁵ De Renno 1, 54.

⁴⁶ Kolanović, *Šibenik*, str. 269.

Tabela 4. Ugovori sa slugama⁴⁷

Godina	Podrijetlo i životna dob sluge	Podrijetlo gospodara	Rok službe (u godinama)	Plaća	Prosjek godišnje plaće (u dukatima)
1438.	stanovnik Rijeke, dob nepoznata	Nin, stanovnik Venecije	5	100 libara (oko 19,4 dukata) godišnje ocu od svoje plaće 10 libara	3,9
1440.	Split, vjerojatno punoljetan	Ključ	1	11 dukata	11
1440.	?, vjerojatno punoljetan	Apeninski poluotok	3	5 dukata, a tijekom službe 2 veste, ogrtač, 2 podstavljena ogrtača, 4 košulje, 4 hlače, 2 para pletenih čarapa, posuda i pojas	1,66
1441.	Rijeka, vjerojatno punoljetan	Kopar	1	12 dukata (prva polovina nakon šest mjeseci), a tijekom službe košulja, hlače i sandale, nov podstavljen ogrtač od parheta i par cipela od raše	12
1441.	Bag, vjerojatno punoljetan	Apeninski poluotok	2	10 dukata, a tijekom službe vesta od raše, 2 košulje, 2 hlače i par cipela od raše	5
1441.	Vrbas, vjerojatno punoljetan	Pesaro	1	7 dukata; vesta, košulja, hlače, par cipela, i obuća	7
1444.	Kastav, vjerojatno punoljetan	Split, stanovnik Venecije	3	40 libara (oko 7,75 dukata)	2,6
1445.	Blagaj, vjerojatno punoljetan	Venecija, stanovnik Ankone	4	9 dukata	2, 25
1445.	stanovnik Rijeke, maloljetan	Krk	1	12 libri (2,33 dukata); ogrtač od obojane raše, podstavljen ogrtač od parheta, 2 košulje i hlače	2,33
1445.	Bihać, vjerojatno punoljetan	Pag, stanovnik Venecije	1	8 dukata; slična opskrba u obući i odjeći kao i u prethodnome slučaju	8
1448.	Ledenice, vjerojatno punoljetan	Kreta, stanovnik Rijeke	3	12 dukata	4
1449.	Pliva, vjerojatno punoljetan	stanovnik Venecije	5	54 libre (oko 10,5 dukata)	2,1
1450.	Rijeka, vjerojatno punoljetan	Piran	1	13 dukata; 2 para cipela	13

⁴⁷ De Renno 1, 54, 177-178, 192, 213, 213, 389; De Renno 2, 23-24, 44; De Renno 3, 40, 196, 268, 290; De Renno 4, 107, 169, 174, 183-184, 201, 204, 214; De Renno 5, 269, 274, 322, 391; DARi, ARM, fol. 492-493, 497, 505-506, 522, 524, 537, 559, 564, 612, 678-679; U tabeli su upitnikom označeni podaci koji nisu navedeni u notarskoj knjizi.

1451.	Rijeka, vjerojatno punoljetan	Mazzorbo (Venecija)	6 mj.	7 dukata; par papuča od talijanskoga sukna	14
1453.	Dubovac, vjerojatno punoljetan	Guasto	2	6 dukata	3
1453.	Gora, vjerojatno punoljetan	Šibenik	2	hlače, košulje i ogrtač, 23 libre (4,5 dukata)	2,25
1453.	Zrin, punoljetan	?	6	30 dukata	5
1453.	?, punoljetan	Apeninski poluotok	5	40 libara (7,75 dukata)	1,55
1454.	Steničnjak, punoljetan	Cres	2	sandale, hlače i košulje, 6,5 dukata	3,25
1454.	Modruš, maloljetan	Ortona	7	14 dukata	2
1454.	?, punoljetan	Monte Sancto	4	9 dukata	2,25
1455.	Rača, vjerojatno punoljetan	Rijeka	2	5 dukata, košulja, hlače i cipele	2,5
1455.	Koranica, maloljetan	Rijeka	10	20 libara (3,87 dukata)	0,38
1456.	Rijeka, punoljetan	?	1	7,5 dukata	7,5
1459.	Rijeka, maloljetan	Krk	4	nije navedena	/

Vrijeme služenja u većini sklopljenih ugovora kretalo se od jedne do tri godine, ali postoji i nešto manji broj njih gdje je rok službe bio kraći (šest mjeseci) ili dulji (uglavnom četiri do šest godina). Za manji broj slugu općenito se isticalo kako im je gospodar dužan osigurati boravište, hranu ili odjeću. Kod nekih slugu ugovaralo se koliko komada i vrste odjeće trebaju dobiti u vrijeme svoga rada ili po njegovu završetku. Kada se uspoređi broj pari cipela, hlača, košulja i drugih odjevnih predmeta s trajanjem ugovora o služenju, stječe se dojam kako je zapravo riječ o opskrbi koja je proporcionalna vremenu služenja. Uglavnom je jedanput godišnje sluga trebao dobiti potpuno drugu obuću i odjeću. Pri tome je ona trebala biti upotrebljiva, ali izgleda ne nužno i nova. U jednome ugovoru iz 1441. godine posebno je istaknuto kako sluga Lovro, sin Nikole Skabića iz Rijeke (*Laurentius filius Nicolai Scabich*) od svoga gospodara Jakova iz Kopra treba dobiti, između ostaloga, nov podstavljen ogrtač od parheta (*unum diploidem novum de fustagno*).⁴⁸ Plaće slugu koji sklapaju ugovore sa strancima kretale su se na godišnjoj razini od oko 1,55 dukata do trinaest dukata.⁴⁹ Međutim, ova je brojka relativna jer u nekim ugovorima

⁴⁸ De Renno 1, 213. O primjerima davanja nove odjeće i obuće u drugim istočnojadranskim komunama uspoređi: Ladić, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti”, 90-91.

⁴⁹ Radi usporedbe vrijednosti plaće navodim dva primjera cijene nekretnina u Rijeci. Zemljište u Škurinjama (danas zapad grada) nenaznačene površine kupljeno je 1437. godine za četrdeset libara (oko 7,7 dukata), dok je neka kuća u gradu 1443. godine kupljena za 37 dukata. De Renno 1, 5, 328.

nije bila posebno navedena opskrba odjeće pa je realna cijena plaće vjerojatno bila manja. U nekim je ugovorima uz plaću bilo precizirano koju vrstu odjeće sluga treba dobiti po završetku službe pa bi prema istoj logici realna dobit bila viša. Plaće su u novcu daleko više od onih koje se mogu pronaći u ugovorima za Zadar ili Split gdje se one kreću do osamnaest libara godišnje.⁵⁰ Mislim kako bi se to trebalo promotriti u kontekstu jednoga nezaobilaznog podatka. Naime, velik broj slugu ugovorio je posao kod gospodara koji nisu bili iz Rijeke - njihova se imena u notarskoj knjizi ne pojavljuju često. Uglavnom je bila riječ o pojedincima koji su živjeli ili su bili podrijetlom s Apeninskoga poluotoka. U malobrojnim slučajevima gdje su služili kod „domaćih” ljudi, plaće su bile manje i bliže onima u dalmatinskim komunama. Tako je neki Ilija, sin mlinara Živika (*Ylia filius Xiivici*), trebao služiti godinu dana kod Nikole Tomasina de Caldana s Krka (*Nicola Tomasino de Caldana*) za što je trebao dobiti dvanaest libara.⁵¹ Sluge koje su, prema svemu sudeći, odlazile služiti na područje Apeninskoga poluotoka, u većini su ugovora to činili na kratak rok uz bolju plaću (čak i do sedam-osam dukata godišnje). Izgleda kako se nekima više isplatilo postati sluga na drugoj obali Jadrana nego učiti zanat ili biti na ispomoć nekome obrtniku u Rijeci.⁵² Možda to djelomično govori i o stupnju razvijenosti gradske ekonomije i njegovih stanovnika. Nažalost, nisu sačuvani ugovori i svjedočanstva o slugama kod imućnih Riječana (na primjer sudac Nikola Mikolić i kastavski sudac Kvirin Spinčić) pa smo zbog toga djelomično zakinuti u zaključcima o materijalnim mogućnostima višega sloja u gradu.

⁵⁰ Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 45-46.

⁵¹ De Renno 2, 24.

⁵² Budak, „Trgovina”, 133. zaključuje kako je na iseljavanje ljudi s područja cijele istočne obale Jadrana velikim dijelom utjecala bolja zarada na području Apeninskoga poluotoka.

Tabela 5. Ugovori sa sluškinjama⁵³

Godina	Podrijetlo i životna dob sluškinje	Podrijetlo gospodara	Rok službe (u godinama)	Plaća	Prosjeak godišnje plaće (u duktima)
1437.	Plas, vjerojatno punoljetna	Apeninski poluotok	3	po volji gospodara	/
1445.	Lovran, 5 godina	Lovran	do udaje	nije navedena	/
1450.	Celje, 1 godina	stanovnik Rijeke	nije naveden	nije navedena	/
1451.	Lika, vjerojatno maloljetna	Ankona	do udaje	miraz	/
1452.	?, vjerojatno punoljetna	San Severo (Apulija)	3	6 dukata	2
1453.	Krastovica, vjerojatno maloljetna	Venecija, stanovnik Ankone	8	miraz	/
1454.	Ostrožac, 9 godina	Dubrovnik	6	2 dukata	0,33
1454.	Steničnjak, 3 godine	Ankona	do udaje	nije navedena	/
1459.	?, 9 godina	stanovnik Rijeke	nije naveden	nije navedena	/

Usprkos uniformiranim formulama i unescima notara djelomično se mogu donijeti neki zaključci o položaju sluškinja u kasnosrednjovjekovnoj Rijeci. Dob sluškinja u trenutku stupanja u službu varira, a budući da je sačuvano malo podataka, nema smisla statistički ju prikazivati. Starije sluškinje služile su kraće vrijeme, dok su djevojčice služile dulje vrijeme (do udaje). Posve razumljivo, za vrijeme službe u ugovorima im je bilo zajamčeno boravište, odjeća i hrana. Većina njih nije dobivala plaću u novcu, odnosno, bile su ovisne o dobroj volji svojih poslodavaca.⁵⁴ Manjemu broju bila je za-

⁵³ De Renno 1, 192-193, 401; De Renno 3, 316; De Renno 4, 98, 139, 167, 214, 220; De Renno 5, 384-385.; DARI, ARM, fol. 468, 536. U tabeli su upitnikom označeni podaci koji nisu navedeni u notarskoj knjizi.

⁵⁴ Roller, *Dubrovački zanati*, 163., istaknuo je kako su sluškinje u Dubrovniku bile manje plaćene od slugu, što je bilo uobičajeno kada je riječ o služinčadi. U Šibeniku su sluškinje dobivale oko jednoga dukata godišnje, Kolanović, *Šibenik*, 270.

jamčena opskrba mirazom. U nekim se ugovorima posebno naglašavalo kako se poslodavac treba prema svojoj sluškinji ponašati viteški (*tractare et monere veluti equum est*).⁵⁵ U jednome ugovoru otac se obvezao kako neće odvesti svoju kćer prije isteka roka službe.⁵⁶ Iz polovine ugovora može se naslutiti kako je vršenje službe poslodavcu zapravo bilo predviđeno negdje na području Apeninskoga poluotoka.

Postoji određen broj slučajeva gdje se navode udovice riječkih stanovnika i građana, a za koje notar ističe kako su i nekadašnje sluškinje istih. Izgleda kako je određeni broj sluškinja, nakon službe i dosezanja punoljetnosti, sklapao brak s nekadašnjim poslodavcem (primjerice Katarina, supruga riječkoga suca Damjana pokojnoga Matije iz Zadra).⁵⁷ Zbog toga je vjerojatno bila veća razlika u godinama života između njih pa je posve prirodno da su nakon određenoga vremena postajale udovicama. No, postoje naznake i za kontroverzne slučajeve. Notar je na margini svoje knjige zabilježio sluškinju i nasljednicu svećenika Antuna Belanića (*Bellanich*) Mariju pod pridjevkom Belanićeva (*Bellanichieua*). Jesu li njezine dvije kćeri bile njihova izvanbračna djeca?⁵⁸ U Rijeci sluškinje koje postaju supruge svojih poslodavaca daju prostora za pretpostavke o zloporabama.⁵⁹ Potresan je slučaj mlinara Martina iz Celja, kojega je napustila supruga Magdalena. Budući da nije bio u mogućnosti hraniti jednogodišnju kćer Margaretu, on ju je *de facto* dao na posvajanje (*filia anime*) riječkome stanovniku postolaru Martinu iz Ljubljane i njegovoj sluškinji Klari, što notar na margini lakonski poslovno označava kao *accordatio ancille pro Martino cerdone et Clara*.⁶⁰ U notarskoj knjizi njezino se ime više ne spominje, ali je jasno kako joj je od samoga početka život bio obilježen neizvjesnošću. Je li bila odgajana kao kći ili je po dosezanju dobi za rad postala sluškinjom?

Općenito gledajući, i u Rijeci je status sluškinja u okviru sloja služinčadi bio najgori. Za više dalmatinskih gradova pretpostavlja se - ili pokazuje na temelju bolje dokumentiranosti u izvorima - kako su sluškinje dobivale plaću, miraz (u novcu, odjeći, nakitu i tako dalje) pa čak i nasljedstvo. U načelu nije bila riječ o velikim iznosima,⁶¹ a izgleda kako običaji u Rijeci nisu od toga odudarali.

⁵⁵ De Renno 4, 98, 167.

⁵⁶ De Renno 1, 401:(...) *Iohannes ipsam Orsulam nullo modo valeat auferre a prefato Nicolao (...)*

⁵⁷ De Renno 4, 195; De Renno 5, 324.

⁵⁸ De Renno 4, 176 : (...) *Maria, olim famula presbiteri Antonij Bellanich de dicta Terra Fluminis, et Dominica et Lucia, eius filie, heredes prefati presbiteri Antonij (...)*

⁵⁹ U Dubrovniku su gospodari zloupotrebljavali svoj status pretvarajući sluškinje u prilježnice. Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1994., 122.

⁶⁰ De Renno 3, 316.; M. Karbić, „Položaj djece u Rijeci” 120. prepričava ovaj slučaj.

⁶¹ Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, 153-155.; Janeković Römer, *Rod i grad*, 123-124.

Zaključak

Izgleda da se Rijeka, izuzev što je gospodarski bila slabije razvijena od dalmatinskih komuna, u pogledu okolnosti upošljavanja radne snage nije posebno od njih razlikovala. Obrtnički šegrti su, kao i ondje, po završetku nauka dobivali plaću i alat, uglavnom manje vrijednosti od onih obrtničkih pomoćnika. Trajanje nauka variralo je unutar pojedinih struka uglavnom prema obrascu koji se može pronaći u komunama u Dalmaciji. U Rijeci se nastojalo spriječiti odvođenje tuđih slugu, ali i njihov odljev iz grada. Koliko je u tome bilo uspjeha, nije bilo moguće utvrditi temeljem izvora. Materijalni položaj sluškinja bio je lošiji od slugu kao i u drugim komunama toga vremena. Služinčad su mogla steći veću zaradu izvan grada, na drugoj obali Jadrana.

IZVORI

Državni arhiv u Rijeci, fond HR-DARI-823. Javni bilježnici do 1848., Javni bilježnici Rijeke, Antun de Renno (1436-1461)

GIGANTE Silvino, „Libri del Cancelliere. Volume Primo. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno. Parte prima: MCCCCXXXVII-MCCCCXLIV”, *Monumenti di storia Fiumana* 2 (1912): 5-422.

GIGANTE Silvino, „Libri del Cancelliere”, Fiume. Rivista semestrale della Società di studi fiumani in Fiume IX (I e II semestre 1931) (X/1932); 5-153.

HERKOV Zlatko, *Statut grada Rijeke iz godine 1530*, Zagreb: Matica hrvatska, 1948.

MARGETIĆ Lujo, *Vinodolski zakon*, Rijeka: Adamić, 2000.

MARGETIĆ Lujo i STRČIĆ Petar, „Krčki (Vrbanski) statut”, *Krčki zbornik* 10 (1988): 95-170.

ZJAČIĆ Mirko, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) I.”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 3 (1955-1956): 5-343.

ZJAČIĆ Mirko, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) II.”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 4 (1957): 89-225.

ZJAČIĆ Mirko, „Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461) III.”, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci* 5 (1959): 257-459.

ZJAČIĆ Mirko, „Statut grada Senja iz 1388. godine”, *Rad JAZU* 369 (1975): 39-115.

LITERATURA

ANDRIĆ Tonija, „Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 29 (2011): 127-147.

BUDAK Neven, „Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 17 (1984): 5-34.

BUDAK Neven, „Servi i famuli – primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18 (1985): 249-255.

BUDAK Neven, „Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj”, *Historijski zbornik* 37 (1) (1984): 105-138.

- DOKOZA Serđo, *Dinamika otočnog prostora: društvena i gospodarska povijest otoka Korčule u razvijenom srednjem vijeku*, Split: Književni krug, 2009.
- HERKOV Zlatko, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, Zagreb: JAZU, 1956., sv. 1. i 2.
- HRABAK Bogumil, „Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII stoljeće)”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 24 (1991): 57-107.
- JANEKOVIĆ RÖMER Zdenka, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1994.
- KARBIĆ Damir, „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća (Postavljanje problema i pokušaji rješavanja)” *Historijski zbornik* 44 (1) (1991): 43-76.
- KARBIĆ Marija, „Položaj djece u Rijeci u kasnom srednjem vijeku”, u: *Zbornik 4. istarskog povijesnog biennala*, ur.: M. Mogorović Crljenko, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine - Museo del territorio Parentino, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011., 114-130.
- KOLANOVIĆ Josip, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- KUNČIĆ Meri, „Obrtnici, umjetnici i zdravstveni djelatnici u kasnosrednjovjekovnoj rapskoj komuni”, u *Rapski zbornik II* (ur. Josip Andrić, Robert Lončarić), Rab: Ogranak Matice hrvatske u Rabu, 2012, 94-116.
- LADIĆ Zoran, „Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima - šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama”, u: *Zbornik 4. istarskog povijesnog biennala*, ur.: M. Mogorović Crljenko, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine - Museo del territorio Parentino, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2011., 69-96.
- LUČIĆ Josip, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 1979.
- MARGETIĆ Lujo, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 1996.
- NOVAK Zrinka, „Neki aspekti pravnog položaja ženâ u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu”, *Historijski zbornik* LXII (2) (2009): 315-343.
- OZMENT Steve, *Ancestors: the loving family in old Europe*, Cambridge – London: Harvard University Press, 2001.

RAUKAR Tomislav, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb: FF Press, 2003.

RAUKAR Tomislav, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 1977.

ROLLER Dragan, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

Craftsmen apprentices, craftsmen helpers and servants in Rijeka in the first half of the fifteenth century

Ozren Kosanović
Department of History
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4
51000 Rijeka
Croatia
E-mail: ozren.kosanovic@gmail.com

Summary

For the city of Rijeka in 15th century there is only one existing notary book written by Antonio de Renno from Modena and it encompasses period from 1437 to 1465. This article deals with topics such as: age of boys at the start of apprenticeship, its duration, wages of craftsman apprentices and helpers etc. For comparison it is taken into account extant research regarding this topic for communes in Dalmatia. When compared it seems that situation in Rijeka regarding all of aforementioned topics did not differ from Dalmatian communes. In general, apprentices could learn between 4 and 10 years, all of them had wages in money and some of them got tools for their craft. Wages of apprentices were around 2 ducat per year and of lower amount than those of helpers. The differences in wage were up to 6 or 10 ducats greater in the case of the helpers in some crafts. It seems that this difference was especially significant among the helpers of manufacturers of oars (*remerius*). This is not so surprising when one takes into account that researchers emphasized that Senj and Rijeka were major ship manufacturing centres in the North Adriatic in the Late Middle Ages. Man-servants (*famuli*) which served masters outside city, mainly in Apennine peninsula, had greater wages than those who served in Rijeka or in other cities on the East Adriatic. Maid-servants (*ancillae*) were poorly paid, when compared with male servants. Unfortunately investigation of their status is difficult to conduct because there are only nine existing contracts.

Keywords: craftsmen apprentices, craftsmen helpers, man-servants, maid-servants, Rijeka, 15th century